

# GJENSYN MED EN AVHANDLING

Jeppe Büchert Netterstrøm: *Fejde og magt i senmiddelalderen. Rosenkrantzernes fejder med biskop Jens Iversen og Lage Brok 1454-1475*, Landbohistorisk Selskab 2012, 394 s.

Dette er et arbeid som jeg har lest og kommentert i en tidligere versjon for drøyt seks år siden da jeg var medlem av utvalget som bedømte arbeidet som ph.d.-avhandling ved Aarhus Universitet. Netterstrøm forteller i forordet nå at det opprinnelige manuset er blitt redigert en del ved at hele avsnitt, to ekskurser og mange fotnoter er blitt slettet. Andre deler av manuset er blitt forkortet og skrevet om, og det er føyd til et nytt avsnitt til innledningen. Boka er dessuten utstyrt med kart, tavler og illustrasjoner. Det tjener boka på, for som Netterstrøm sjøl skriver, er detaljeringsgraden uforandret, og den er temmelig høy. Ja, så høy er den at Netterstrøm beskriver teksten på følgende måte: «Denne bog er en (revidert) videnskabelig afhandling med mange personer og steder samt lange analyser og diskussioner. Så skulle læseren være advaret”(s.9).

'Advarsel' er nå likevel et for sterkt ord, men teksten krever en solid innsats fra leseren. Samtidig er det ubestridt verdt innsatsen, for dette er et arbeid som avtvinger respekt. Jeppe Büchert Netterstrøms avhandling er kort sagt et imponerende stykke arbeid som bærer bud om en historiker med stor arbeidskraft, og med betydelige metodiske og analytiske evner. Ikke minst hans vilje til å utfordre etablerte 'sannheter' og tradisjonelle perspektiver innenfor en lang historiografisk tradisjon er forfriskende og fruktbar. Samtidig er teksten så tett og mangefasettert at det ikke lar seg gjøre å berøre alle spørsmål og temaer som behandles, i en anmeldelse. Så langt jeg kan bedømme er hovedtrekkene i min opprinnelige opposisjon fremdeles aktuelle. Jeg vil derfor forfølge mange av de samme spørsmålene mine fra den gang, i denne anmeldelsen. For sjøl om Netterstrøm demonstrerer overbevisende hvordan teoretisk skoloring lar seg kombinere med solid empirisk arbeid i en historisk analyse, betyr ikke dét at arbeidet er uten lyter, etter mitt syn. Samtidig ligger det meg på hjertet at en ikke glemmer de velfortjente rosende ordene om Netterstrøms avhandling når en seinere leser de kritiske, men forhåpentligvis konstruktive kommentarene som jeg kommer med.

## ROSENKRANTZENES FEIDER

Bokas sentrale tema er de feidene og stridene som medlemmer av den høyadelige slekta Rosenkrantz førte mot biskop Jens Iversen av Århus og høyadelsmannen Lage Esgesen Brok i løpet av perioden 1454-1475. Selve stridighetene skjedde i det østlige Jylland, men det er viktig å merke seg at bakgrunn, gjennomføring og ikke minst følger av feidene, hadde større geografisk rekkevidde. Lage Broks fei-

de med slekta Rosenkratz, som varte i åra 1460-75, er likevel hovedtemaet i boka. Feiden er ikke bare en av de best belagte, men også en av de mest velkjente av seinmiddelalderens danske adelsfeider. Den er beskrevet i mange eldre historiske framstillinger, og gjennomgangstonen var lenge at feiden skyldtes ene og alene Lage Brok som ble framstilt med en karakterbrist som gjorde ham til en usedvanlig brutal mann, sjøl for samtida. Rosenkrantzene ble på si side, beskrevet som lovydige og fromme, som bare var nødt til å forsvare seg mot Lage Broks brutale framferd.<sup>1</sup> En bevegelse i historikernes behandling av feiden kom med Erik Arup som gjorde Lage til en *typisk* jysk aristokrat fra seinmiddelalderen som i sin umettelige jordhunger kjempet iherdig der han kunne gjennom feider og rettstvister for å øke godssamlingen sin.<sup>2</sup> Og om Arup tildelte Lage hovedskylda for den langvarige feiden med rosenkrantzene, ble også sistnevnte beskrevet av Arup som grådige godssamlere.<sup>3</sup> Årsaken til den lange feiden ble dermed i Arups framstilling ikke karakterbrist hos Lage brok, men i stedet tidstypiske stridigheter om gods. Dette sprang nok ikke minst ut av Arups perspektiv. Han beskrev oppbyggingen og utviklingen av det danske samfunnet i middelalderen fra et bondeperspektiv, i en svært bevisst opposisjon til samtidas konservative nasjonalister.

Arups tolkning av feiden ble altså mer økonomisk rasjonell, og dette perspektivet på det nordiske verdslige aristokratiet i seinmiddelalderen har, må en kunne si, dominert hos historikerne siden. Den mest typiske representanten for dette påstått godsgriske aristokratiet, som skal ha satt godsrikdom over alt annet i samfunnet, har tradisjonelt vært den svenske væpneren og riksråden Bo Jonsson (Grip) fra andre halvdel av 1300-tallet. Bo skal ha vært så grisk at da hans første hustru døde i barsel, skal han ha beordret keisersnitt for at barnet skulle overleve mora. Dette ville kunne åpne for at Bo ville arve store eiendommer om barnet ikke vokste opp. Nå vokste ikke sønnen opp, og Bo Jonsson arvet dermed en godssamling av sannsynligvis betydelig størrelse. Faktum er likevel at keisersnitt på ei avdød kvinne for om mulig å døpe et levende foster slik at det ble frelst, hørte til den katolske kirkens rettsedvaner, og følgelig det en ville vente i tilfellet med Bo Jonssons døde hustru.<sup>4</sup>

Om Bo Jonsson neppe var så ensidig fokusert på å øke godsrikdommen sin at han var villig til å gjøre nærmest alt for å sikre seg gods, var han åpenbart en brutal mann ut fra vår tids målestokk. Det samme hevder Netterstrøm Lage Brok var, samtidig som han advarer mot å la vår tids normer og vurderinger ligge til grunn for vurderingen av Lages karakter. Netterstrøm argumenterer kraftig for at mannen var betydelig mer rasjonell og mangesidig enn hva det tradisjonelle bildet har

1 Jf. for eksempel Kristian Erslev som skriver om den "urolige Hr. Lave Brok"; Kristian Erslev: *Danmark Riges Historie II, Den senere Middelalder*, København: Det nordiske Forlag 1898-1905, s. 651.

2 Erik Arup: *Danmarks historie II 1282-1624*, København: H. Hagerups Forlag 1932, s. 227.

3 Arup: *Danmarks historie II*, s. 225-228.

4 Jf. *Svenskt diplomatarium*, Sjunde Bandet, Femte häftet 1360, Stockholm 1987, nr. 6351.

gitt inntrykk av. Her støtter Netterstrøm seg ikke minst på Troels Dahlerups ny-skapende arbeid om emnet. Dahlerup videreutviklet Arups syn på den langvarige feide som utslag av strid om eiendommer. Han påpekte hvordan rosenkrantzenes godssamling brakte dem på kollisjonskurs med de øvrige godsmagnatene i det østlige Jylland, først og fremst biskopen av Århus og Lage Brok. Dahlerup utviklet imidlertid bildet av de aktuelle feidene ytterligere ved dels å peke på betydningen de hadde for at patron-klient-forhold ble etablert innenfor aristokratiet, og dels ved å trekke inn de stridende partenes posisjon i rikspolitikken, først og fremst deres forhold til kongen, som betydningsfull for feidens forløp. Stridsspørsmålene var lenspolitikken, besettelsen av riksembetene og ikke minst unionspolitikken.<sup>5</sup> Både Dahlerups politiske forklaringselement og feidenes betydning for at vertikale avhengighetsforhold ble etablert innenfor adelen, forfølger Netterstrøm i sin inngående analyse. Ambisjonen hans er imidlertid enda større, da han undersøker om feidene også hadde andre konsekvenser for det danske seinmiddelaldersamfunnets maktstrukturer og sosiale orden.

Hva er nå så en 'feide' utover at det er en form for voldelig selvtekt? Pussig nok, vil vel flere mene, behandler Netterstrøm dette mer inngående først fra side 260, mens han innledningsvis nøyer seg med en temmelig kort presentasjon av forskningen på førmoderne feider av antropologer og historikere de seinere åra, inspirert av sentrale navn som den britiske antropologen Max Glückman og den østerrikske historikeren Otto Brunner.<sup>6</sup> Glückmans teori fra 1950-åra som i sin kjerne hevder at det er "fred i feiden", har hatt en svært stor gjennomslagskraft i seinere antropologisk og historiske forskning om feider. Den tyske forskningen, som er en sentral del av den internasjonale feideforskningen, har imidlertid utviklet seg relativt uavhengig av de glückmaninspirerte studiene. Et viktig ankerfeste for den tyske forskningen har i stedet vært Brunners arbeid fra 1939, som likevel har vært omdiskutert og problematisk etter Andre verdenskrig på grunn av Brunners kopling til nazismen. Tyske historikere har likevel kommet fram til mange av de samme hovedresultatene som kollegaer i andre land. En historiker som Netterstrøm i særlig grad er inspirert av, er den israelske historikeren Hil-lay Zmora som har levert banebrytende arbeid om adelsfeidens betydning i seinmiddelalderens Tyskland, ved å hevde at feiden var en integrert del av periodens

---

5 Troels Dahlerup: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, Bind 6, *De fire stænder 1400-1500*, København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag A/S 1989, s. 274-279; jf. samme, "Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder", *Historisk tidsskrift*, 12:4, 1969-70, s. 1-43 og "Danmark", *Den nordiske adel i senmiddelalderen. Strukturer, funktioner og internordiske relationer*, København: Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971, 9-12 august, s. 45-80.

6 Max Glückman: "The Peace in the Feud", *Custom and Conflict in Africa*, Oxford: Blackwell 1955, s. 1-126; Otto Brunner, *'Land' and Lordship Structures of Governance in Medieval Austria* (1. utgave *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter* 1939), Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1992.

statsdannelseprosess.<sup>7</sup> Feideinstituttet har jo tradisjonelt vært vurdert som å stå i motsetning til statsbygging. I den korte innledningspresentasjonen skisserer han også den nordiske forskningen med Ole Fengers banebrytende juridiske doktordisputas *Fejde og mandebod* fra 1971, som startpunkt.<sup>8</sup> Her har Jeppe Büchert Netterstrøm sjøl spilt en sentral rolle de seinere åra med flere publikasjoner om emnet.<sup>9</sup> Netterstrøm har ikke minst revitalisert studiet av feider i Norden ved å trekke inn viktige sider fra den internasjonale forskningen. Den foreliggende avhandlingen er et klart vitnesbyrd om dette.

## EMPIRIEN

Hoveddelen av avhandlingen er en inngående kronologisk behandling av rosenkrantzernes feider med biskop Jens Iversen 1454-1459 og Lage Brok 1460-1475 der nær sagt alt som *kan* knyttes til de aktuelle feidene, trekkes inn. Netterstrøm nøyer seg nemlig ikke med å drøfte rosenkrantzenes *direkte* feider med Jens Iversen og Lage Brok. Han trekker også inn ei rekke andre aristokratiske konflikter og feider som i større eller mindre grad involverer rosenkrantzene og deres hovedmotstandere. En stor del av disse konfliktene endte i rettssaker. Netterstrøm begrunner dette omfangsrike arbeidet med at bare ved å se alle disse konfliktene samlet og i lys av de to hovedkonfliktene, kan en avdekke konturer av politiske motsetninger og allianser i det danske seinmiddelaldersamfunnet. Det som i utgangspunktet framstår som relativt lokale og private feider og konflikter, som relativt betydningsløse voldshandlinger begått i forlengelse av eiendomsstridigheter mellom grådige godseiere, viser seg å kunne plasseres i mønstre som en ikke ser ved bare å studere kildene enkeltvis, hevder Netterstrøm. Disse mønstrene vil kunne si noe om periodens politiske og forvaltningsmessige stridsspørsmål, men også om rett, ære og legitimitet, og de hang sammen med bestemte normer og praksiser for konfliktløsning og fredsstiftelse i 1400-tallets Danmark.

Alt dette støtter jeg helhjertet. Jeg vet av egen forskningserfaring hvor mye arbeidsinnsats som ligger bak det å hente ut opplysninger fra det spinkle seinmiddelaldermaterialet, for så å sette det sammen i en fruktbar analyse. Samtidig er det bare gjennom slike arbeidskrevende prosjekt at en kan kaste nytt lys over seinmiddelalderhistorien. Her er Netterstrøms avhandling et faglig forbilde for

7 Hillay Zmora: *State and nobility in early modern Germany. The knightly feud in Franconia 1440-1567*, Cambridge: Cambridge University Press 1997.

8 Ole Fenger: *Fejde og Mandebod*, København: Juristforbundets Forlag 1971.

9 Blant disse kan nevnes: Jeppe Büchert Netterstrøm: "Introduction. The Study of Feud in Medieval and Early Modern History" og "Feud in Late Medieval and Early Modern Denmark", red. Jeppe Büchert Netterstrøm og Bjørn Poulsen: *Feud in medieval and Early modern Europe*, Århus: Aarhus University Press 2007, s. 9-67 og 175-187; "Bondefejder i Danmark 1450-1650", red. Erik Opsahl, *Feider og fred i nordisk middelalder*, Oslo: Unipub 2007, s. 35-72; "Øvrighederne, bønderne og fejden i Danmarks senmiddelalder", red. Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen, *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2007, s. 301-328.

seinmiddelalderforskere. Etter mitt syn kan det likevel stundom bli litt for mye av det gode i Netterstrøms arbeid. Glidningen fra en antakelse til et faktum en bygger videre resonnement på i en analyse, er et velkjent metodisk feilgrep som de fleste historikere vel har gjort seg skyldige i, en gang imellom. I Netterstrøms tekst blir det likevel av og til litt for mange forbehold om sammenhenger mellom hendelser som likevel ikke hindrer ham i å bruke disse antatte sammenhengene i den videre analysen. En kan absolutt sympatisere med Netterstrøms vilje og ambisjon om å finne så mye relevant empiri til analysen som mulig, men deler av det empiriske arbeidet kan få preg av tankegangen om at alt henger sammen med alt. Da synker tekstens informasjonsverdi, og som leser blir en mindre tolerant overfor detaljrikdommen i teksten. Som en norsk kollega en gang skal ha uttalt om en avhandling; om den hadde vært halvparten så lang, ville argumentasjonen vært dobbelt så effektiv. Så drastisk vil jeg ikke være overfor Netterstrøms bok, men under forsvaret av avhandlingen for drøyt seks år siden, uttrykte en av opponertene ønske om at Netterstrøm noen ganger hadde stanset den empiriske boringen på et tidligere stadium. Det er et ønske eller råd som kan gjentas.

#### FEIDE OG MAKT I DANMARK I SEINMIDDELALDEREN

Så langt jeg kan bedømme, ville et større måtehold fra Netterstrøms side i jakta på mulige relevante hendelser i det bevarte kildematerialet, ikke ha svekket målet hans om å bruke de behandlede feidene til å avdekke større samfunnsstrukturer i datidas Danmark. Dette bruker Netterstrøm de drøyt hundre siste sidene av avhandlingen til å behandle under overskriften 'Fejde og magt i Danmarks senmiddelalder'. Innledningsvis vurderer han relativt kort hvem som startet og hvem som eventuelt kan sies å ha vunnet de to hovedfeidene som rosenkrantzene førte. Netterstrøm antyder at rosenkrantzene var de som utløste begge feidene, og at de var ubestridte seierherrer i feiden med biskop Jens Iversen, mens det i feiden med Lage Brok var ingen klar vinner eller taper. Lage kan likevel sies å være mer vinner enn taper, i hvert fall på kort sikt.

Deretter behandler Netterstrøm fenomenet og begrepet 'feide' mer inngående. Som følge av den store og til dels sprikende debatten om 'feide' som samfunnsfenomen, finner han det mer fruktbart å gi en punktmessig beskrivelse av 'feide' (i alt 12 punkt) i stedet for en entydig definisjon (s.260-263). Ikke overraskende konkluderer han med at rosenkrantzenes konflikter med både Jens Iversen og Lage Brok langt på veg oppfyller de oppsatte kriteriene for å kunne karakteriseres som feider. Samtidig foreslår han på grunnlag av sitt materiale mulige tilføyelser til de gjeldende definisjonene av 'feide', som er relativt mange. Hans neste og spennende skritt, er så å bevege seg fra de konkrete feidene og konfliktene til å drøfte hva de kan si om det danske seinmiddelaldersamfunnet generelt. Han trekker først inn Max Gluckmans teori om 'peace in the feud'. Den går i korthet ut på at feider har en innebygd fredsskapende mekanisme ved at de har en tendens til å eskalere. Etter hvert involverer feider så mange personer fra begge de stri-

dende personenes grupper, som får interesse i å bidra til å løse konflikten. Netterstrøm finner imidlertid at feidene som rosenkrantzene førte med både Jens Iversen og Lage Brok, ikke oppviser slike innebygde fredsmekanismer som 'peace in the feud'-teorien forutsetter. Han konkluderer derfor med at Gluckmans teori er en beskrivelse av feider og fredsstifting i egalitære, statsløse samfunn. Teorien kan bare ha begrenset rekkevidde i beskrivelsen av sterkt hierarkiske samfunn med betydelige, institusjonaliserte maktkonsentrasjoner, som tross alt det danske samfunnet på 1400-tallet må sies å ha vært.

En annen teori ser feider som resultat av en utpreget knapphet på livsnødvendige ressurser, 'total scarcity'. I sin mest radikale form er en slik teori uten relevans for å forklare feiden i seinmiddelalderens Danmark. Derimot finner Netterstrøm teoriens vektlegging av ressurskamp som årsak til feider, fruktbar i forhold til den såkalte agrarkrisa i seinmiddelalderen og det faktum at så mange av konfliktene som lå bak rosenkrantzenes feider, dreide seg tilsynelatende om tilgangen til agrare ressurser. Dette blir likevel ingen fullgod teori for å forstå de aktuelle feidene, og Netterstrøm beveger seg videre i det mangslungne teoretiske landskapet for feider. Det neste er tildels en 'het potet', nemlig Otto Brunners teori om feiden som et 'grunnbegrep' i middelalderen. Det 'hete' ligger her i Brunners politiske holdninger. Han var i mellomkrigstida sterkt høyreorientert og ble fullt medlem av nazistpartiet under Andre verdenskrig. Mange av Brunners kritikere har derfor villet se arbeidet hans om feidens betydning i middelaldersamfunnet som preget av disse politiske holdningene og som et oppgjør med den borgerlig-liberale ideologi og historieskriving.<sup>10</sup>

Netterstrøm diskuterer inngående Brunners arbeid, ikke minst synet på feiden som et såkalt 'grunnbegrep' i middelalderens samfunn, det vil si at feide var et sentralt begrep i datidas egen språkbruk, og dessuten et sosialt og erkjent fenomen av avgjørende faktisk betydning. Brunner skilte mellom to typer feider, blodhevnsfeiden og ridderfeiden. Førstnevnte ble sterkt innskrenket i seinmiddelalderen, som var perioden Brunner arbeidet mest med, mens ridderfeiden var utbredt og mer uinnskrenket i den forstand at den kunne føres på bakgrunn av enhver krenkelse av rettigheter og ære. Til gjengjeld var den forbeholdt kongelige, fyrstelige og adelige, samtidig som den var inngjerdet av bestemte regler, ikke minst når det gjaldt hvordan en feide skulle begynne. I fraværet av ei moderne

---

10 Se blant annet flere arbeid av Gadi Algazi: "The Social Use and Private War: Some Late Medieval Views Reviewed", *Zur Sozial- und Begriffsgeschichte des Mittelalters*, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte, 22, Stuttgart: Bleicher Verlag 1993, s. 253-273; *Herrngewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter. Herrschaft, Gegenseitigkeit und Sprachgebrauch*, Frankfurt a.M.: Campus Verlag 1996; "Otto Brunner – 'Konkrete Ordnung' und Sprache der Zeit", red. Peter Schöttler, *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1997, s. 166-203. Se også Hans-Henning Kortüm: "'Wissenschaft im Doppelpass'? Carl Schmitt, Otto Brunner und die Konstruktion der Fehde", *Historische Zeitschrift*, 282, 2006, s. 585-617.

statsmakt med voldsmonopol inntok adelen og den adelige feideretten en sentral plassering i samfunnets orden, ikke minst gjaldt det beskyttelsesforhold. *Schutz und Schirm* (beskyttelse og vern) var derfor et annet av middelalderens grunnbegreper i Brunners modell, og fundamentalt for alle herrskapsforhold. Først i ei seinere tid ble det statens oppgave å beskytte landets innbyggere.

For Danmarks del mener Netterstrøm å avdekke at feiden i seg sjøl ikke ble oppfattet som ettertraktelsesverdig i seinmiddelalderen, men som et nødvendig onde. Netterstrøm argumenterer imidlertid for at dette i første rekke gjaldt innenfor det han kaller en 'offisiell diskurs' om feider, formidlet av kirke og kongemakt. Mye tyder på at feiden blant aristokratiet ikke bare ble oppfattet som et nødvendig onde, men som noe avgjort positivt. Feidens politiske funksjon og den delvise aksepteringen av visse adelsfeider fra kongemaktas side har trolig bidratt til en positiv vurdering av feider innenfor aristokratiet. At også kirkens menn deltok i feider, bidrog ytterligere til dette, ifølge Netterstrøm. Han konkluderer derfor med at Brunners karakteristikk av seinmiddelalderens samfunn som et patriarkalsk samfunn med svak statsmakt, der feide og beskyttelse derfor har stor betydning, kan bekreftes i grove trekk for seinmiddelalderens Danmark.

Kongemaktas betydning ser imidlertid ut til å ha vært større enn hva Brunner antok. Likevel er det et viktig poeng at adelsfeidene skapte behov for beskyttelse hos de breiere lag av befolkningen og dermed konsoliderte den føydale samfunnsordenen i Danmark, og her trekker Netterstrøm veksler på flere teorier. Han utvikler dette videre til blant annet å peke på utviklingen av patron-klientforhold som dannet basis nettverk, det helt sentrale sammenbindende elementet i seinmiddelalderens samfunn. På den ene sida kunne adelsfeidene underbygge en adelig identitet overfor en identitet hos byborgere. Feidene kunne fungere som en symbolsk manifestasjon av det rådende samfunnshierarkiet med krigerstanden, adelen, som stod over den arbeidende og handlende borgerstand. På den andre sida bidrog feidene sammen med demografiske og økonomiske forandringer, til lagdelingen innenfor aristokratiet. Feidene strukturerte ikke bare vertikale bånd innenfor adelen. Også horisontale relasjoner – 'vennskap' mellom mer jamnbyrdige stormenn, aristokratiske fraksjoner og slektsrelasjoner – ble skapt og vedlikeholdt gjennom adelsfeider.

## FEIDE OG STATSUTVIKLING

Netterstrøms gjennomgang av hvor godt ulike teorier om feider passer på det danske seinmiddelaldersamfunnet, er i store partier spenstig lesning. Når han til slutt beveger seg til spørsmålet om feidenes betydning for statsdannelse i seinmiddelalderen, er det stadig mye spennende å hente for en leser. I denne delen kommer imidlertid også mer problematiske sider i Netterstrøms metode og perspektiv fram, etter min mening. Netterstrøm bygger her i særlig grad på den nevnte Hillay Zmoras arbeid med feiden blant aristokratiet i det historiske landskapet Franken i Tyskland. Zmoras teori bryter med det tradisjonelle bildet av feiden

som et hinder for statsbygging. Tvert i mot hevder Zmora at adelsfeider hang sammen med og bidrog til statsdannelsen som tok fart i seinmiddelalderen. For Zmora står adelsfeiden ikke i motsetning til staten eller statsdannelsen, men var tvert i mot en integrert del av de komplekse prosessene som til sammen skapte territorialisering, sentralisering og ekspansjon av fyrstestaten. Zmora peker også på at en adelsmann som ikke fikk kongelige forleninger, ville på lang sikt oppleve sosial degradering. Likevel hevder han at adelsmenn i seinmiddelalderen søkte forleninger av kongen ikke nødvendigvis først og fremst ut fra økonomiske behov, men fordi tjeneste for en fyrste var i kjernen av hva det ville si å være en adelsmann. Å være i fyrstens tjeneste gav innflytelse og makt for adelsmennene, samtidig som en kan en si at adelsmenn investerte sine ressurser i statsutviklingen.

Netterstrøm argumenterer for at Zmoras teori kan passe på Danmark i seinmiddelalderen om den blir til dels betydelig modifisert. Et sentralt punkt hos Zmora er såkalt 'fyrstelige stedfortrederfeider', som var feider som frankiske adelsmenn førte mot adelsmenn i andre territorier. Ved å la sine vasaller føre feider mot nabofyrstene og deres vasaller, kunne fyrsten vinne seire i den inter-territorielle rivaliseringen og utvide territoriet sitt. Fordelen for den feidende adelsmannen var at han ble knyttet nærmere til sin fyrste. Belønningen for å føre slike stedfortrederfeider var konkret tildeling av embeter og len, samt mer upresist, en nærhet til fysten og den førte politikken. Med en fagterm kalles dette gjerne for *Königsnähe*. Når Netterstrøm påpeker at det var store forskjeller mellom Frankrike og Danmark på politisk og territorielt nivå, der Danmark var en langt mer samlet enhet enn Frankrike, blir jeg ut fra hans videre drøfting usikker på hvilket 'Danmark' det er snakk om. Ifølge Netterstrøm kunne stedfortrederfeider for den danske kongen ikke finne sted ut av territoriet på samme måte som i Frankrike, men de kunne til gjengjeld finne sted innenfor territoriet. Og fortsetter han: "Hvis man identifiserer dansk statsdannelse i senmiddelalderen med kongemagtens utvikling, er det mulig at udpege to centrale områder, hvor den danske konge forsøgte at ekspandere statens herredømme: Kirkepolitikken og unionspolitikken. Blandt kong Christians hovedmodstandere var således egenrådige biskopper og fortalere for svensk autonomi" (s.339).

Her skal vi konsentrere oss om unionspolitikken. Netterstrøm finner at unionsutviklingen hadde vesentlig betydning for Rosenkrantz-Brok-feidens årsaker og forløp. Han hevder at det kan skjernes to adelige 'partier' i unionspolitikken i 1400-tallets Danmark; et monarkisk og et aristokratisk parti. Han plasserer Lage Brok i den forhandlingsvillige aristokratiske leir som gikk inn for forhandlingslinja i forhold til Sverige, i motsetning til Rosenkrantzene som var utpreget 'monarkister' som støttet den harde militære erobningsstrategien overfor Sverige. Forenklet sagt var Rosenkrantzene sterke og pågående overfor Lage Brok når kong Kristian 1. stod sterkt som følge av at han var svensk konge, mens de ble straks svakere når kongen var avhengig av det Netterstrøm kaller det 'aristokratiske parti' for å nedkjempe svenske opprør og gjenvinne sin svenske trone,



noe han for øvrig aldri lyktes med etter 1464. Unionsutviklingen var et av de absolutt viktigste elementene i seinmiddelalderens danske statsdannelsesprosess. Når unionsutviklingen i så betydelig omfang satte sitt preg på Brok-Rosenkrantzfeidens begynnelse, forløp og avslutning, kan det ifølge Netterstrøm, utledes at statsdannelsesprosessen var blant hovedårsakene til denne feiden. I det omfang Rosenkrantzene og andre 'monarkister' hadde suksess med deres 'stedfortrederfeider' mot medlemmene av det 'aristokratiske partiet', deriblant Lage Brok, bidrog de til statdannelse i retning av en danskdominert nordisk union.

Netterstrøm påstår imidlertid at de fleste danske aristokrater i bunn og grunn ønsket en nordisk union under dansk overherredømme, og at medlemmene i det han kaller det 'aristokratiske parti', i lange perioder deltok aktivt i bestrebelsene for å realisere dette. De var bare uenige med Kristian 1. om maktfordelingen innenfor en slik union, samt uenige om hvilke midler som skulle brukes for å gjøre Kristian til svensk konge. Mennene innenfor det aristokratiske parti hadde sine svenske godsinteresser å ta hensyn til, noe som også var del av deres spesielle grunnlag for å forhandle med det svenske aristokratiet om å gjeninnsette Kristian som svensk konge. I Netterstrøms framstilling blir da det overordnede bildet av nordisk politikk i siste halvdel av 1400-tallet et spørsmål om hvor stort 'Danmark' eller 'det danske imperium' skulle bli. Den danske kongemakta var sentrum og utgjorde den sentrale drivkrafta i den danske statsprosessen, men der den danske adelen i et mer langsiktig perspektiv sluttet opp om den danske kongens territoriale ekspansjon.

#### DEN NORDISKE POLITISKE SITUASJONEN

Netterstrøms analyse rommer mye viktig og verdifull innsikt. Kongemaktas store betydning for statsutviklingen vil neppe noen bestride, og jeg har sjøl poengtert hvor avgjørende det var for den politisk-administrative utviklingen i Norge i seinmiddelalderen at den personlige kongen stort sett var fraværende, ikke minst at norske adelsmenn dermed hadde problemer med å oppnå *Königsnähe*.<sup>11</sup> I det lange perspektiv kan det ikke herske tvil om at unionsmonarkene av oldenburgdynastiet førte en sentraliserende statsbyggingsprosess fra midten av 1400-tallet. En 'norgesparagraf', lik den som kom i Kristian 3.s håndfestning fra 1536, var likevel ikke eneste logiske eller nødvendige sluttstein for denne prosessen, ikke for Norges del og slettes ikke for Sveriges del. Skal en holde seg til Netterstrøms modell ville unionsmonarkens tap av Sverige føre til dannelsen av en dansk stat som ville bli omdannet til "en mere aflukket, enhedspræget national størrelse, hvilket pegede fremad mod den tidligt moderne stat" (s.348). Den danske stat, som *ikke* var sammenfallende med Danmark, var imidlertid ingen 'nasjonalstat' i

---

11 Jf. Ole Georg Moseng m.fl.: *Norsk historie 1750-1537*, 2. utg., Oslo: Universitetsforlaget 2007, s. 336-376.

tidlig moderne tid, men en konglomeratstat.<sup>12</sup> Dette begrepet nevner også Netterstrøm, men en blir usikker på hvordan han egentlig forstår begrepet.

Jeg vil uansett hevde at Netterstrøm har forenklet og 'strømlineformet' den politiske situasjonen i Norden i siste halvdel av 1400-tallet vel mye. Norge er helt ute av hans politiske synsfelt. Han nevner Norge og nordmenn noen ytterst få ganger, men det framstår nærmest som en *slip of the pen* ut fra hvordan han ellers formulerer seg. Det får vi for øvrig en indikasjon på allerede på side 8 der det er trykt et kart som bildeteksten angir viser Norden i andre halvdel av 1400-tallet. Det viser imidlertid bare hele Danmark, Sverige opp til og med Stockholm og Uppsala, de nordtyske fyrstedømmene og deler av det sørøstlige Norge. Sistnevnte framstår dessuten som et terra incognita helt uten stedsnavn. Forholdet mellom Danmark og Norge var imidlertid neppe så fasttømret og 'avgjort' slik en implisitt kan få inntrykk av Netterstrøms framstilling, og dette hadde virkning for hele den nordiske politikken. Gjenvinning av Sverige var utvilsomt Kristians viktigste mål, men at han dermed neglisjerte sitt norske rike, skulle få følger.

I motsetning til Jens E. Olesen som han ellers støtter seg mye til, overser Netterstrøm helt at Kristian 1. sendte både danske og norske riksråder til de fleste forhandlingsmøtene med svenskene.<sup>13</sup> Flere av nordmennene som var involvert, gikk seinere aktivt inn i kampen etter Kristian 1.s død for å sikre Norges politiske sjølstendighet i en rein personalunion med Danmark, med Halmstadtraktaten som håndfast uttrykk for dette. Seinere kom så det mest alvorlige opprøret i Norge mot den danske unionsmonarken, under Knut Alvssons ledelse og som drev kong Hans til desperasjon. Da opprøret var slått ned, fulgte en drøy tretti-årsperiode der unionsmonarken måtte føre en mye mer målbevisst og ressurskrevende politikk i Norge for å sikre kontrollen med landet og hindre at det gikk i allianse med Sverige. Denne politikken fikk sin kulminasjon med Kristian 3.s kupp mot Norge i 1536/37 som gjorde slutt på landets politiske sjølstendighet.<sup>14</sup> Hadde Netterstrøm kunnet behandle feiden mellom Krummedikene og Alv Knutsson og hans sønner, den lengste adelsfeiden i Norge i seinmiddelalderen, like inngående, hadde han trolig kunnet finne mange av de samme faktorene og elementene for sammenhengen mellom feide og statsbygging, som han gjør i analysen av Rosenkrantzenes feider, men til dels i andre kombinasjoner.<sup>15</sup>

12 Jf. Ole Georg Moseng m.fl.: *Norsk historie II 1537-1814*, Oslo: Universitetsforlaget 2003, s. 28-29.

13 Jf. Jens E. Olesen: *Unionskrige og stændersamfund. Bidrag til Nordens historie i Kristian I's regeringstid 1450-1481*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 1983.

14 Jf. Moseng m.fl. *Norges historie I*, s. 379-400 og 410-414; Steinar Imsen, *Noregs nedgang*, Oslo: Det Norske Samlaget 2002 og Øystein Rian: "Olav Engelbrektssons kamp for det norske systemet. Det viktigste og mest interessante nederlag i norgeshistorien", red. Steinar Supphellen, *Nytt søkelys på Olav Engelbrektsson*, Trondheim: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 2004 nr. 2, 2004, s. 91-102.

15 Jf. Erik Opsahl: "Feider i Norge", Opsahl, *Feider og fred i nordisk middelalder*, s. 135-151.

## HISTORIENS FASIT

Svenske forhold syns jeg også Netterstrøm framstiller lovlig tynt. En får nesten inntrykk av at det svenske samfunnet manglet en egen politisk tradisjon og dynamikk for statsutvikling i seinmiddelalderen. Og hva med alle de svenske aristokratene som støttet Kristian 1. som svensk konge?<sup>16</sup> Dessuten opplever jeg det som at analysen hans bygger litt for sterkt på historiens fasit. Nå skal det innrømmes at det er vanskelig ikke å la seg påvirke ubevisst av denne fasiten. Å operere med fasiten er likevel ikke alltid det beste utgangspunkt for å forstå og analysere en historisk situasjon, de eksisterende strukturene og de historiske aktørenes motiver og interesser. Netterstrøms modell eller teori framstår i deler som litt for lukket, rettlinjert, for ikke å si ensopret eller formalistisk, etter mitt syn. Her kan det være et poeng å ta med seg hva den norske historikeren Yngvar Nielsen i si tid skrev om at etter unionsavtalen mellom Norge og Danmark i 1450 måtte "kongens hele styrelsesmaade tjene til at bringe rigerne mer sammen i politisk og administrativ henseende. Hvorvidt han herved har været sig en bestræbelse i denne retning fuldt ud bevidst, kan være tvivlsomt."<sup>17</sup>

Personlig mener jeg det er større dialektikk og dynamikk mellom kongemakt og aristokrati i hele Norden i seinmiddelalderen enn hva en kan få inntrykk av gjennom Netterstrøms framstilling. Dette kan også ha innvirkning på hans vurdering av identiteter, lojaliteter, statsutvikling og ikke minst feidens plass i nordisk sammenheng i perioden. Generelt kan det være verdifullt å legge seg på minnet hva den svenske historikeren Lars-Olof Larsson skriver om de svenske stormennenes 'partivalg' i striden mellom kong Kristian og Sten Sture:

Skälen till att en del slöt upp bakom kung Kristian, medan andra fylkades kring Sten Sture, har varierat, men i stort har mönstret formats av politiska och personliga bindningar och motsättningar med rötter långt tillbaka i tiden. Inte minst släktskapens grenverk har spelat en stor, ofta avgörande roll. Detta är ett genomgåande drag under Kalmarunionens tid; undantagen kan oftast förklaras av de motstridande lojaliteter som ibland uppstod vid ingiften eller andra, mera allmänmänskliga komplikationer. På ett djupare plan handlade släktlojaliteten till syvende och sist om ett egenintresse, ett agerande för medlemmarnas gemensamma bästa så det formulerades av ätternas huvudmän – för rikedom, makt och ära i detta 'swinde werldslopp' och en evig salighet i det tillkommande riket. Släktintressen styrdes i sin tur även av relationer till andra, kanske mäktigare ätter. Agerandet har självfallet haft inslag av samma överväganden som vi känner från vår egen tid. Men att tolka senmedeltidens historia enbart efter nutida rationella förklaringsmönster, utan att beakta den tidens 'irrationel-

16 Jf. Lars-Olof Larsson: *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*, Stockholm: Rabén Prisma 1997.

17 Yngvar Nielsen: *Det norske Rigsraad*, Kristiania: Den norske forlagsforening 1880, s. 330.

la' förestillingsvärld om ära och vänskap, rätt och tro, risikerar ständigt att leda till förenklade og stundtals helt ohållbara slutsatser.<sup>18</sup>

Dette er innsiktsfulle ord som kan overføres både til norske og danske adelsmenn i samme periode. Her må det presiseres at Netterstrøm absolutt forsøker å gripe seinmiddelalderens tankegang, og ofte med godt resultat. Dette er heller ingen lett oppgave. I analysen av statsutviklingen skjer likevel en del 'glipptak', etter min mening. Dette er sjølsagt ingen kritikk av at Danmark og danske forhold skal være i fokus i Netterstrøms avhandling. Skal en forstå dansk utenriks- og unionspolitikk på 1400-tallet og dens innvirkning på danske innenrikspolitiske forhold, må en imidlertid i det minste vurdere *helt* det nordiske bildet.

Like fullt, sjøl om jeg skulle gjerne sett at Netterstrøm hadde gjort dette i sterkere grad, har han utvilsomt levert et viktig og svært verdifullt bidrag til nordisk seinmiddelalderhistorie.

ERIK OPSAHL  
FØRSTEAMANUENSIS  
INSTITUTT FOR HISTORISKE STUDIER, NORGES TEKNISK-NA-  
TURVITENSKAPELIGE UNIVERSITET, TRONDHEIM  
ERIK.OPSAHL@NTNU.NO

---

18 Larsson *Kalmarunionens tid*, s.327.